

[0747] **R-YNFOEGING YN IT WANGEREAGERSK**
Jarich Hoekstra

Summary

In this article I will show that a number of phenomena mentioned by Ehrentraut in his description of the extinct East Frisian dialect of the island of Wangerooge (the inflectional ending -ert, the particle 'er preceding the clitic 't, the definite article der), can be given a unifying account, if we assume that the language once had a phonological rule inserting an r in certain contexts. I will present a detailed survey of the relevant data and discuss the somewhat problematic status of r-insertion in Wangerooge Frisian.

*O Ynlieding**

Heinrich Georg Ehrentraut (1798-1866) sil yn'e annalen fan'e frisistyk altyd mei eare neamd wurde as de beskriuwer fan it Wangereagersk, it Eastfryske dialekt fan it eilân Wangereach, dat yn 'e rin fan dizze ieu útstoarn is (ferl. Miedema 1961, 33-34)). It taalmateriaal dat Ehrentraut yn it ljocht jûn hat yn'e twa dielen fan syn tydskrift *Friesisches Archiv* (FA I (1847/49), II (1854)) makke earder al fierwei it grutste part út fan'e Wangereager oerlevering. Ehrentraut syn krewearjen wint lykwols noch oan betsjutting, no't okkerjiers bliken dien hat dat yn it FA mar in part telâne kommen is fan it materiaal dat er gearfandele hat. Pyt Kramer hat yn 1993 yn Ehrentraut syn neilittenskip, dy't bewarre wurdt yn it argyf fan it Mariengymnasium yn Jever, noch gâns in smite ûnbekend Wangereagersk fûn.¹ Troch dy fynst is de hoemannichte Wangereagersk dy't wy op dit stuit ta ús foldwaan ha, mei mear as de helte fergrutte. In útjefte fan 'e Wangereager stikken út Ehrentraut syn neilittenskip is besoarge troch Versloot (1996).

* Foar it kritysk hifkjen fan in kladder fan dit artikel betankje ik Siebren Dyk, Arjen Versloot en Willem Visser. Arjen Versloot wol ik boppedat tank sizze foar syn help by it fandeljen fan 'e data út it korpus Wangereagersk fan 'e Taaldatabank fan 'e Fryske Akademy en foar fruchtbere diskusjes oer it Wangereagersk. In eardere ferzje fan dit stik is as lêzing tefoarenbrocht op it 14de Frysk Filologekongres fan 'e Fryske Akademy op 24 oktober 1996 te Ljouwert.

¹ De oanbelangjende hânskriften ha de sinjatuieren Hs.Slg. Nr. 446, 447, 448, 449 (ferl. Schaer (1993, 57). Yn it neikommende sil nei foarbylden yn 'e hânskriften ferwiisd wurde mei in oantsjutting fan it hânskriftnûmer en it sidenûmer fan it hânskrift.

It is te hoopjen dat it nije Wangereager materiaal oantrune sil ta in fierdere en yngeandere taalkundige bestudearring fan dat nijsgjirrige Fryske dialekt. Dit artikel wol dêr alfêst in lytse bydrage ta wêze. Un it neikommende sil ik sjen litte dat in stikmannich ferskynsels yn it Wangereagersk, dy't Ehrentraut yn it FA beskreaun hat sûnder se meiinoar gear te bringen, op ien neamer brocht wurde kinne, at men oannimt dat it Wangereagersk op in stuit in fonologyske regel hân hat, dy't yn beskate omkriten in *r* ynfoege. Yn § 1 en § 2 gean ik de omkriten bylâns dêr't dy regel wurke hat en yn § 3 besprek ik de (net alhiel ûnproblematiske) taalkundige status fan 'e Wangereager *r*-ynfoegingsregel.

1 De Wangereager r- ynfoegingsregel: data (I)

Foar it prissentearjen fan 'e data sil ik der ynearsten fan út gean, dat it Wangereagersk in fonologyske regel hân hat dy't út 'en rûgen werjûn wurde kin as yn (1):

- (1) *Wangereager r-ynfoegingsregel (I)*
 $\emptyset \rightarrow r / d(\dot{d})/t \ \emptyset \text{ __ } d/t)_\sigma$

De boppesteande regel foege binnen in wurdlied (σ) in *r* yn foar *d* of *t*, at dêr in *d*(\dot{d}) of *t* en in sjwa oan foarôfgiene. Regel (1) krige syn beslach yn in nijsgjirrich ferskaat oan morfologyske en syntaktyske omkriten. Dy sil ik yn dizze paragraaf bylâns gean. Dêrby wurdt Ehrentraut syn beskriuwing of analyse fan it ferskynsel (en evintueel dy fan oaren) ek hyltyd op it aljemint brocht.

1.1 De bûgingsútgong -et

Ehrentraut (FA I, 33) underskaat fjouwer skiften swakke tiidwurden yn it Wangereagersk neffens de útgong (1/3sg) fan 'e doetiid: (i) tiidwurden op *-ert*, (ii) op *-et*, (iii) op *-d* en (iv) op *-t*. Dêrby binne neffens him de tredde en de fjirde klasse wolris min útinoar te hâlden, om't de *d* yn rêd praat gauris ta *t* wurdt.

Professor August Friedrich Pott giet yn in besprek fan 'e earste jefte fan it FA (Pott (1847)) muoi wiidweidich op Ehrentraut syn yndieling fan 'e swakke tiidwurden yn. Hy ornearret alderearst dat it ûnderskie tusken de ûnderskate skiften "auf bloß lautlichen Schattirungen" berêst. It hat der yndie in soad fan dat de distribúsje fan 'e útgongen beskaat wurdt troch it einichste segmint fan 'e stamme fan it tiidwurd. Dêrby is it út 'en rûgen sa dat de útgong sûnder sjwa, *-t/-d*, him oppenearret nei fokalen, sonorante konsonanten en *z*, wylst de útgong mei sjwa,

-e(r)t, oarsearne ferskynt (sj. ek Siebs (1901, 1245)).² Ferlykje de neikom-mende paradigmata (FA I, 59; 66):³

(2)		ban 'baarne'	aiv 'oefenje'
notiid, iental	1	iik ban	iik aiv
	2	duu banst	duu áivest
	3	hii/yuu bant	jii/yuu áivet
	meartal 1/2/3	wii/yum /yaa bant	wii/yum/yaa áivet
doetiid iental	1	iik band	iik áivet
	2	duu banst	duu áivest
	3	hii/yuu band	hii/yum áivet
	meartal 1/2/3	wii/yum/yaa bänden	wii/yum/yaa áiveten
ôfsl.mulw.		Band	áivet

It is mȳ hjir lykwols net sa lyk te rêden om 'e krechte yndieling fan'e tiidwurden yn it Wangereagersk - dy fertsjinnet in stúdzje op himsels -, mar om 'e ferhâlding fan 'e tiidwurden mei in doetiid op *-ert* ta de oare tiidwurden, en dan benammen om 'e status fan 'e *r* yn 'e útgong. Dêr bringt Pott yn syn besprek ek it ien en oar oer by.

Hy suggerearret dat it *er*-ilemint yn 'e útgong fan Ehrentraut syn earste skift fan swakke tiidwurden analogy is neffens de tiidwurden op *-er* yn it Wangereagersk, (*klimmer* 'klatterje', *snúcker* 'snokkerje', *smácker* 'smakke', ensfh.). Dat is lykwols wol wat apart, ornearret er, om't *er* him allinnich by beskate paradigmafoarmen oppenearret "und zwar, was auffallender Weise dem Hrn. Verf. entgangen scheint, aus lauter mit *d* oder *t* schließenden Verben". Hy ferklearret it ynfoegjen fan it *er*-ilemint dêrom sa (Pott (1847, 1070)): "Man hat demnach die Härte von *d*, *t* -- *t* durch das Einschieben von *er* mildern wollen, welche Absicht allerdings hiedurch in gewisser Weise erreicht ist." Ehrentraut slút him yn in reaksje

². Dat it hjir giet om in fonologyske ferdieling en net ien op grûn fan tiidwurdklasse, docht ek bliken oan it feit dat men deselde distribúsje tusken *-t/-d* en *-e(r)t* weromfynt yn 'e notiid meartal fan 'e sterke tiidwurden. Ferlykje bygelyks *wii hoolt* 'wy hâlde' / *wii kió_ost* 'wy kieze' mei de útgong *-t*, *wii ló_opet* 'wy rinne' / *wii liú_uget* 'wy lige' mei de útgong *-et* en *wii riidert* 'wy ride' / *wii schiú_otert* 'wy sjitte mei de útgong *-ert*.

³. Ik brûk hjirre en tenei net Ehrentraut syn stavering fan it Wangereagersk, dy't tefolle typografyske tûkelteammen jout. mar in oanpaste ferzje dêrfan, dy't Versloot (1996, xli-xlv) opmakke hat foar de útjefte fan it Wangereager materiaal út Ehrentraut syn neilittenskip. Oanhalen út teksten dy't net fan Ehrentraut binne. wurde ornaris yn 'e oarspronklike stavering jûn.

op Pott syn besprek by dy syn ferklearring oan; hy hâldt út: "Das *er* in den mit *d* en *t* schließenden Verben ist (...) eine euphonische Einschubung" (FA I, 302).

Ik soe der hjir ynearsten leaver op út wolle dat de útgong *-ert* nei tiidwurden mei in stam op *-d/-t* ûntstien is troch it proses fan *r*-ynfoeging dat yn regel (1) beskreaun wurdt. At tiidwurden op *-d/-t* neffens de distribúsjeregul dy't hjirboppe jûn is in útgong *-et* krigen, dan is dêr yn 'e omkriten *d/t* ə ___ t in *r* ynfoege. Sa't wy aansten sjen sille, oppenearret dyselde ynfoeging him ek yn gefallen dêr't oan analogy neffens tiidwurden op *-er* net te tinken is. Op Pott syn ferklearring foar de ynfoeging - it skieden fan 'e einichste *-d/-t* fan 'e stamme fan 'e *t* fan 'e útgong - kom ik lykwols aansten noch werom (sj. § 3.1).⁴

Regel (1) waard yn 't wurk set, sagau't oan in tiidwurd mei in stamme op *-d/-t* in bûgingsútgong *-et* taheakke waard. Soks barde yn it Wangereagersk yn 'e neikommende gefallen:

(i) By swakke tiidwurden yn 'e 3de persoan iental en yn it meartal fan 'e notiid, yn 'e 1ste en 3de persoan iental en yn it meartal fan 'e doetiid, en yn it ôfslutend mulwurd. Ferlykje de neikommende foarmen fan 'e tiidwurden *set* 'sette' en *bid* 'freegje, bidde':

(3)	<u>hii sêttert/bíddert</u>	'hy set/freget'
	wii, yum, yaa sêttert/bíddert	'wy, jimme, hja sette/freegje'
	iik, hii sêttert/bíddert	'ik, hy sette/frege'
	wii, yum, yaa sêttert/bíddert	'wy, jimme, hja setten/fregen'
	iik hâb sêttert/bíddert	'ik ha set/frege'

(ii) By sterke tiidwurden en praeterito-presentia yn it meartal fan 'e notiid (sjuch ek noat 2). Ferlykje:

(4)	riid 'ride'/schióo _e t 'sjitte' -	wii, yum, yaa ríidert/schióo _e tert
		'wy, jimme, hja ride/sjitte'
	mut 'moatte'	'wii, yum, yaa múttert
		'wy, jimme, hja moatte'

⁴ Siebs (1923, 253) suggerearret noch in oare mooglikheid foar it ûntstean fan 'e *r*: "Zwischen Dentalen wird der Vokal der Nebensilbe zu *r* [= *r̥*, JH]; vgl *twiðrt*, *kwiðrt* aus **kwethath* 'sie sprechen'; danach dann *ik twiðr̥* 'ich spreche'." Dat in lûd (sjwa of in oare ûnbeklamme fokaal ta *r̥* wurdt, is lykwols fonetysk net botte oannimlik. Boppedat hie it Wangereagersk likemin as oare Germaanske talen ûnderlizzende syllabyske konsonanten; in *r̥* ûntstie troch op in ûnderlizzende folge fan sjwa + *r* in syllabisearingsregel tepas te bringen. Soks makket in streekjuchte oergong fan sjwa ta *r̥* noch minder wierskynlik. Yn it foarbyld dat Siebs jout, *quider* 'prate', kin de *r* oarsek ûntstien wêze troch it ynfoegjen fan *r* nei de einichste sjwa fan 'e ynfinityf (sj. § 2.3).

(iii) By eigenskipswurden dy't foarme wienen mei de swakke ôfslutend-mulwurdsútgong op basis fan in eigenskipswurd of telwurd + in haadwurd⁵ At it haadwurd útgie op *-d* of *-t* wie de útgong *-et* en waard der in *r* ynfoege.⁶ Ferlykje:

(5) <u>blootfóotert</u>	'bleatfoets'	[FA I, 89]
<u>dulha'udert</u>	'hythollich, opljeppen'	[FA I, 90]
<u>wíssnuutert</u>	'wetich'	[FA I, 109]
<u>bre'idrantert</u>	'breedskade'	[FA II, 42]
<u>tweinmástert</u>	'twamêste'	[449.9]

Regel (1) oppenarre him fierders by in mannich sterke tiidwurden op *-de/-te*. Dy krigen yn it meartal fan 'e notiid in útgong *-t*, om't de stamme op in fokaal (schwa) útgie.⁷ Foar dy útgong waard in *r* ynfoege:

(6)	ítte 'ite'	wii, yum, yaa <u>íttert</u>	'wy, jimme, hja ite'
	tríde 'trêdzje' -	wü, yum, yaa <u>trídert</u>	'wy, jimme, hja trêdzje'

Dat, it makket foar it wurkjen fan regel (1) sa't it liket neat út, oft de morfeemgrins foar of nei de schwa komt (ferl. /set + ət/ vs /itə + t/).

Ynfoeging fan *r* kaam ek foar by it hantsjefol tiidwurden op *-TH(e)* ([d(ə)]), ferl. *schéiTHert* (fan *scheiTH* 'skiede'), *míiTHert* (fan *miiTH* 'mije') en 't *léiTHert* 'it wjerljochtet' (fan *léiTH* 'wjerljochtsje'). Ehrentraut hat lykwols nei tiidwurden op *-TH(e)* ek wolris in útgong *-(e)t* sûnder *r*-ynfoeging, bgl. *sióo_eTHet* (fan *sióo_eTH* 'siede') en *líTHet* (fan *líTH_e* 'lade'). Faaks wie *r*-ynfoeging yn 'e omkrite *d* ə *t* wat fariabelder as yn 'e omkrite *d/t* ə *t*.

Men fynt nei tiidwurden mei in stamme op *-d* of *-t* net allinnich in útgong *-ert* mei in ynfoege *r*, mar ek in útgong *-erst* yn 'e twadde persoan iental (bgl. *duu*

⁵ Sjuch foar in wiidweidich besprek fan dit slach ôfliedingen en fan 'e spried dêrfan, Paardekoper en Faltings (1996).

⁶ Dêrnjonken fynt men, alhiel neffens de distribúsjeregels foar *-d/-t* en *-et*, foarming lykas *twéinbeind* 'twaskonkich' (FA I, 105) en *áinoogët* 'ieneagich' (447.31). Ferlykje dêroer ek Pott (1847, 1069-1070).

⁷ Dat de schwa by sokke tiidwurden yndie by de stamme heart en net in ynfinityútgong is, docht bliken oan 'e earste persoan iental fan 'e notiid en de hjittende foarm iental; dy krije ornaris gjin útgong, mar geane by dizze tiidwurden út op schwa (bgl. *ítte* '(ik) yt; yt!'). Ferlykje fierders de tiidwurden *líze* 'lêze' en *wíze* 'wêze'. Dy ha, respektyflik, in notiid meartal *lízet* en in hitende foarm meartal *wízet*. At de stamme *liz-/wiz-* west hie, hie men neffens de distribúsjeregels foar de útgongen de foarmen **list* en **wist* ferwachte (ferl. *kióo_est* '(wy, jimme, hja) kieze; kies (jimme)!')

sétterst 'do set(te)st'). Ik nim lykwols oan dat de *r* dêr sekondêr yn bedarre is; yn § 3.2 kom ik dêr noch op werom.

1.2 It enklityske foarnamwurd en lidwurd 't

It foarnamwurd 't 'it' yn it Wangereagersk wie in enklitysk ilemint dat mei in wurd dat der foar kaam, ornaris in bûgd tiidwurd of in bynwurd, ien fonologysk wurd foarme. Nei wurden op *-d* of *-t* waard 't sûnder mis útsprutsen as [ət]. De kombinaasje fan in wurd dat útgie op *-d* of *-t* + it foarnamwurd 't wie dêrmei input foar regel (1). En men fynt yn Ehrentraut syn materiaal yndie by 't soad oanwizingen dat *r*-ynfoeging yn dy omkrite syn beslach krige. Ferlykje:

- (7)
- a. deer licht 'er 't [446.444]
'dêr leit it'
 - b. gungt 'er 't good saa gungt 'er 't good [446.271]
'giet it goed dan giet it goed'
 - c. den mut dait noch döör de hítsel, dat 'er 't keim wart [FA II, 47]
'dan moat it (flaaks) noch troch de hikkel, dat it moai wurdt'
 - d. wii wult sjoo, wut 'er 't ángung kan [FA I, 86]
'wy sille sjen oft it oangean kin'

Itselde ferskynsel sjucht men by it beskaat lidwurd 't 'it'. Dat koe ek klitisearje oan in wurd derfoar, meast in ferhâldingswurd, en at dat gastwurd op *-d* of *-t* útgie en 't realisearre waard as [ət], koe. regel (1) tepasbrocht wurde:

- (8)
- a. nuu kúmmet yaa den mítter 't boo_et an [466.328]
'no komme se dan mei it boat oan'
 - b. hii is de gánse náchten (...) buuter 't huus [FA I, 355]
'hy is alle nachten bûten it hûs'
 - c. yuu (...) sámmelt daa áriit úter 't äsk [449.198]
'Hja fandelet de earte út 'e jiske'
 - d. dait kricht 'er 't swiin [FA I 402]
'dat kriget de baarch'

Beide gefallen fan *r*-ynfoeging wurde jitris yllustrearre yn foarbyld (9):

- (9) da kricht hi dait hart dër auf útër 't gläs un licht 'er 't up 'et fiur [449.90]
'dan kriget er it hert der ôf út it glês en leit it op it fjoer'

De werjefte fan it ferskynsel by Ehrentraut liket eigenaardich. Hy staveret it foarnamwurd/lidwurd mei *r*-ynfoeging nei tiidwurden en bynwurden as *'er 't*.⁸ Hy fettet [ərt] dus dúdlikernôch op as twa wurden: in foech 'leech' wurdasje *'er (< der) + 't*. Yn in kommintaar op Pott syn besprek seit er (FA I 302):

"Das *er* in den mit *d* und *t* schließenden Verben ist (...) eine euphonische Einschubung. Eine solche ist auch der [sic!] Partikel *der* (engl. *there*), welche des Wohllauts wegen an vielen Stellen eingeschoben wird, z. B. *won de sun schint un 't rint, den is der 't helgedii in de hil*, wenn die Sonne scheint und es regnet, dann ist es Feiertag in der Hölle."

It spesjale gefal fan *r*-ynfoeging dat him oppenearret yn Ehrentraut syn foarbyldsins komt yn § 2.1 noch wiidweidich tepraat.

It lidwurd mei *r*-ynfoeging nei ferhâldingswurden komt by Ehrentraut ornaris foar de hearen as *-er 't* en sjucht der dus út as in foech útgong *-er* op it ferhâldingswurd *+ 't*. Dochs beskôget er *-er dêr* sa't it liket ek as in oerbliuwsel fan it 'Partikel' *der*. Ferlykje syn noat by de neikommende sin:

- (10) up fiä'äd maneer gúnget yaa mitter* 't groo,t góoren weg. [FA II 38]
[*] statt *mit der*. Das *der* ist eine bloße euphonische Einschubung]
'op in fjirde manier geane se mei it grut net hinne'

Op Ehrentraut syn analyze fan dizze gefallen fan *r*-ynfoeging kom ik yn § 3.2 werom.

1.3 It swakke lidwurd de

It beskaat lidwurd yn it Wangereagersk hie in sterke foarm (*dan* m., *djuu* f., *dait* n.; *daa* pl.) en in swakken ien (*de* m./f., *'t* n.; *de* pl.). De krekte ferdieling fan 'e sterke en swakke foarmen moat noch neier ûndersocht wurde, mar it hat eigenskip dat de situaasje yn it Wangereagersk like op dy yn it Fering-Öömrang (Noardfrysk), dêr't de sterke 'D-lidwurden' brûkt wurde foar deiktyske (spesifike) referinsje, wylst de swakke 'A-lidwurden' brûkt wurde, at de referint generysk is of unyk yn it peteardomein (Ebert (1970)). In wurd lykas *san* 'sinne', dat ornaris in unike referinsje hat (der is mar ien sinne yn ús sinnestelsel), kriget yn it Fe-

⁸ Ik ha ien gefal fûn dat Ehrentraut *d(e)r 't* skriuwt ynpleats fan *'er 't*.

(i) in dait huus beenërt d(e)r 't rücht (446.245, 447.80)
'yn dat hûs bernet it omraak'

ring-Öömrang bygelyks altyd it swakke lidwurd (*a san* 'de sinne'), en itselde gou sa't it liket foar syn Wangereager wjergader *sun*:

- (11) de sun is biiswä'ärket [FA II, 76]
'de sinne sit yn 'e wolkens'

Mank de wurden dy't yn it Wangereagersk allinnich (of gauris) mei it swakke lidwurd foarkamen, wie der in steal dêr't it artikel net de foarm *de* hie, mar *der*. Ehrentraut wiist dêr mei safolle wurden op (FA I 18):

"Bei manchen Wörtern ist der Artikel unverändert *der*, z.B.: *der dü'üvel, naa der dúunen, iik wul naa der tuun gung*, ich will zur Kirche gehen (...), - *bii der tä'äfel*."

Ik jou hjirûnder alle haadwurden út Ehrentraut syn materiaal dêr't dat ferskynsel him by oppenearret, mei in stikmannich foarbylden:

- (12) *dii* 'dei'

de hält fon der (oder de) dii is fargúngen [FA I, 18]
'de helte fan 'e dei is foarbygien'

- (13) *djunk* 'tsjuster'

- a. in der djunk, im Finstern [FA I 356]
b. in dër diunk [447.28]

- (14) *durn* 'doar'

- a. ...un daa 'n schíldwacht far der durn [466.331]
'en doe in skyldwacht foar de doar'
b. is 'n slúcht wéder, man sul nain huun buut der durn jágii [446.236]
'[it] is min waar, men soe gjin hûn ta de doar út jeie'
c. scheer dii glijk too der durn henúut [FA II 20]
'meitsje handich datst ta de doar út komst'

- (15) *dúunen* 'dunen'

- a. daa béener wéeren naa der dúunen wíziin [449.174]
'de bern hienen nei de dunen ta west'

- b. wut wúurden wii ong, as wii in der dúunen ka'umen! [449.174]
'wat waarden wy bang, doe't wy yn 'e dunen kamen'
- c. hinter den Dünen: tääft r duunnën [447.70]
- (16) *dü'üvel* 'duvel'
- a. deer hálii dii dr düüvël too, dafür hole dich der Teufel [447.71]
'far jil kan 'n der düüvël donsën sjoo [447.226]
'foar jild kin men de duvel dûnsjen sjen'
- (17) *tä'äfel* 'tafel'
- a. yaa kúmmet in, gúnget bii der tä'äfel síttën [449.152]
'hja komme deryn, geane by de tafel sitten'
- b. far dr tääfël, (...) naa dr tääfël (...) bii dr tääfël [447.172]
'foar de tafel, nei de tafel ta, by de tafel'
- c. daa wart 'er tä'äfel décket [449.226]
'dan wurdt de tafel klearmakke'
- (18) *tiid* 'tiid'
- a. won yam 't aber naa dër tiid man nich r_eóot! [449.79]
'at it harren lykwols nei de tiid mar net muoit'
- b. daa is hírii der tiid al saa laang wúurden [466.466]
dan is har de tiid al sa lang wurden'
- c. huu sin' wii in der tiid? (in welchem Monat oder welches Datum haben wir?) [447.216]
- (19) *tuun* 'tsjerke'
- a. hii un yuu gúnget ään náamidii mitóor'n naa der tuun [449.161]
'hy en hja geane op in neimiddei tegearre nei tsjerke'
- b. nuu kúmmet dan bréidgummel un djuu breid mítoor'n uut 'er tuun [449, 162]
'no komme de breugeman en de breid tegearre út tsjerke'
- c. spits fon dr tuun [447.208]
'spits' fan 'e toer'
- (20) *tuunn* 'tún'
(sj. (40d))

(21) *tuut* 'mûle'

- a. hii tjuckët mit dr tuut, hii wol huull [447.218]
'hy lûkt mei de mûle, by wol gûle'
- b. yuu snácket wut yuu wul, yuu licht nain blad far der tuut [446.220]
'hja praat wat se wol, hja nimt gjin blêd foar de mûle'
- c. won't hart ful is, gungt der tuut uur [446.182]
'at it hert fol is, giet de mûle oer'

Yn 'e earste opslach soe men by de foarm *der* faaks tinke wolle oan in âlde kasusfoarm fan it lidwurd, i.c. in datyf f.sg. Dat hat lykwols net folle eigenskip. De foarm *der* komt nammentlik net allinnich foar by oarspronklik froulike haadwurden, mar ek by manlike, en net allinnich by haadwurden yn it iental, mar likegoed by sokken yn it meartal. Boppedat oppenearret *der* him rûnom by de oanbelangjende haadwurden, net allinnich yn oarspronklike datyfkonteksten.

At men de haadwurden dêr't *der* by ferskynt, ris wat better besjucht, dan falt jin fuortendaliks op dat it allegearre wurden binne dy't mei *d* of *t* begjinne. It *der*-lidwurd is dêrom foar 't neist wer in risseltaat fan it wurkjen fan regel (1) yn it Wangereagersk. Dy regel foege hjir yn 'e omkrite *d ə _d/t* in *r* yn.⁹

It sil lykwols klearrichheid ha dat de *r*-ynfoegingsregel hjir sa algemien net tepasbrocht is as yn 'e gefallen dy't wy yn 'e foarige paragrafen besprutsen ha. Yn it foarste plak fynt men by de measte haadwurden dy't mei *d* of *t* begjinne en dy't mei *de*-lidwurd foarkomme kinne, gjin spoar fan *r*-ynfoeging. In wurd as *dronk* 'trouwerij' ferskynt yn Ehentraut syn materiaal bygelyks mar allinnich mei *de* (ferl. *naa de dronk* [449.195] 'nei de trouwerij ta').

Boppedat is de *r* by it lidwurd sa't it liket net sa fêst. Guon fan 'e haadwurden yn (12-21) komt men ek mei it *de*-lidwurd tsjin yn 'e teksten. Ferlykje bygelyks de neikommende foarbylden mei *tuun* en *durn*:

- (22) a. Uut de tuun [447.242]
'út tsjerke'
- b. deer is woo far de durn [447.172]
'der is wa foar de doar'

De foarmen mei en sûnder *r* wikselje bytiden sels yn ien en deselde tekst:

⁹. Nei in wurd op *-t* ferskynd *der* (*dr*) gauris as '*er* (*'r*)' (ferl. (15c), (17c) en (19b)). Yn sokke gefallen soe men ek úthâlde kinne dat de *r* ynfoege is yn 'e omkrite *t ə _t/d*. Oer de reduksje fan *der* ta '*er* nei *n*, sjuch § 3.2.

- (23) tääft 'er durn [...1 tääft de durn [FA II, 81]
'efter 'e doar'

No kin *r*-ynfoeging by it lidwurd *de* yn it Wangereagersk ek net beflapt wurde ûnder 'e regel, sa't dy yn (1) formulearre is. As domein fan 'e regel wurdt dêr it wurdliid jûn. *R*-ynfoeging by it lidwurd *de* giet lykwols oer de wurdgrins hinne, dat hjir soe it domein fan 'e regel útwreide wurde moatte, bygelyks ta it fonologysk wurd. In earste reden foar de diffuzens fan dit gefal fan *r*-ynfoeging soe dan wêze kinne dat de regel oer wurdliidgrinzen hinne minder sterk wurket.

Boppedat koe *r*-ynfoeging by it lidwurd earst syn beslach krije, at it lidwurd mei it haadwurd ien fonologysk wurd foarme. Men soe dan ek úthâlde kinne dat *r*-ynfoeging by it lidwurd *de* wat wiffer wie as yn oare gefallen dy't wy besprutsen ha, om't de oansluting tusken it klityske lidwurd *de* en it haadwurd minder sterk is as dy tusken bygelyks it lidwurd 't en in foarôfgeand ferhâldingswurd.¹⁰ De mooglikheid om de regel tepas te bringen hong ôf fan 'e fonologyske ienheid fan lidwurd en haadwurd en dy hong wer ôf fan faktoaren as de semantyske ienheid fan 'e ferbining, frekwinsje en sprekfaasje.

In oare mooglike ferklearring foar it beheinde berik en de ûnfêstens fan *r*-ynfoeging by it lidwurd *de* yn it Wangereagersk út Ehrentraut syn tiid komt yn § 3.2 op it aljemint.

1.4 Eigennammen op –tet

Ta beslút wiis ik noch op twa Wangereager eigennammen:

- (24) Wang. *géntert* – Dú. *Gentet* [466.335]
Wang *wíltert* – Dú. *Wiltet* [466.354]

De Wangereager foarm hat in *r*- troch regel (1) ynfoege yn 'e omkrite *t ə _ t* - dy't der yn 'e Dútske foarm mist.

¹⁰. Dat it tiidwurd *de* yn it Wangereagersk in oanstriid hie om te klitisearjen oan it haadwurd docht faaks bliken oan it feit dat it dat it gauris as *d'* skreaun waard. Yn ferhâldingswurdkloften sjucht men it nijsgjirrige ferskynsel dat it tiidwurd wifket tusken klitisearring oan it ferhâldingswurd (enklize) of oan it haadwurd (proklize): yn it earste gefal ferskynt it as 'e, yn it twadde as *d'* (ferl. Hoekstra & Visser 1996, 66):

- (i) mit 'e þiuksel 'mei de tsjûksel' [449.9] - mit d' swüüpuu 'mei de swipe' [447.82]
an 'e kant 'oan 'e kant' [449.81] - an d' sjiriikmuur 'oan 'e tsjerkemuorre' [448.19]
in e gruu 'yn 'e grûn' [446.129] - in d' goppel 'yn 'e grophe' [448.15]
in 'e wüükuu 'yn 'e kream' [449.87] - in d' wüükuu 'idem' [447.209]

2 De Wangereager *r*-ynfoegingsregel: data (II)

Yn § 1 haw ik in muoi grut ferskaat oan data bybrocht dy't it oannimlik meitsje dat it Wangereagersk yn in beskaat stadium fan syn ûntjouwing in *r*-ynfoegingsregel lykas (1) hân hat. Under regel (1) kinne lykwols net alle gefallen fan it ynfoegjen fan in *r* yn it Wangereagersk beflapt wurde. Hoewol't *r*-ynfoeging it algemienst wie yn 'e omkrite dy't yn regel (1) beskreaun wurdt, hat der sa't it liket yn it Wangereagersk in justjes algemienere tendins west ta it ynfoegjen fan *r*. Yn dizze paragraaf bring ik in pear marzinaaldere gefallen fan *r*-ynfoeging op it aljemint. It sil bliken dwaan dat *r*-ynfoeging net allinnich syn beslach krige yn 'e omkrite fan *d* en *t*, mar ek, ta in hichte alteast, yn 'e omkrite fan guon oare dentalen, te witten *z* (§ 2.1) en *n* (§ 2.2). Fierders besprek ik yn § 2.3 *r*-ynfoeging oan 'e wurdein yn it Wangereagersk.

2.1 *r*-ynfoeging yn 'e omkrite fan in *z*

Yn § 1.2 ha wy sjoen dat it foarnamwurd en it lidwurd '*t* ynfoeging fan *r* ûndergeane, at se klitisearre binne oan in wurd dat útgiet op in *d* of in *t*. Der is lykwols noch in oare omkrite dêr't itselde bart. Ferlykje de gefallen yn (25-27):

- (25) a. won de sun schint un 't rint, den is der 't helgedii in de hil
[FA II, 73]
'at de sinne skynt en it reint, dan is it hjeldei yn 'e hel'
- b. daa is der 't friit uk náabliiviin [FA II, 51
'doe is it houlik ek oergien'
- c. djuu faun, djuu is der 't alst fon daa twoo béener [449.146]
'dy faam, dy is it âldst fan 'e twa bern'
- (26) a. hiri bääd is noch sa as dër 't jursen meen macket is [449.23]
'har bêd is noch sa as it justermoarn makke is'
- b. daa, as der 't daa a'iven is, daa... [449.177]
'dan, at it dan jûn is, dan...'
- c. dait is saa gewis as der 't áamen in 'er tuun [446.175]
'dat is sa wis as it amen yn 'e tsjerke'
- (27) hîlpet us der 't boo_et man auf [466.326]
'help ús it boat mar ôf'

Hjir kriget *r*-ynfoeging syn beslach nei de lytse, swak beklamme wurdjes *is*, *as* en *us* (mar ien foarbyld). Boppedat ferskynt tusken dy wurdjes en '*t* mei ynfoege *r*

noch in *d*; Ehrentraut skriuwt it lege 'Partikel' folút as *der*. Wat is hjir krekt te rêden?

It útgongspunt moat west ha de ferbining fan *is/as/us* + '*t*' (d.w.s. [ət]). It enklityske '*t*' foarme mei dy swak beklamme wurdsjes ien fonologysk wurd en de *s* fan *is/as/us* feroare dêrby yn in *z*, deselde ûntjouwing dy't men ek yn it Westerlauwersk Frysk obstrewearje kin (ferl. *is it* [Izət], mar *pisset* [pIsət], *as it* [ɔzət], mar *pas it* [pəsət]).

It liket no oanloklik om oan te nimmen dat doe earst in *d* ynfoege waard nei *z* (bgl. *izət* > *izdət*). Yn dat gefal koe de *r*-ynfoeging yn (25-27) simpelwei beflapt wurde ûnder de algemiene regel (1): yn 'e omkrite *d ə _ t* soe in *r* ynfoege wurde. Der is lykwols foar it ynfoegjen fan *d* yn 'e oanbelangjende omkrite fierders gin inkelde evidinsje yn it Wangereagersk. Boppedat is sa'n ynfoeging fonologysk besjoen ek net maklik te ferklearjen.

Dat, wy sille oannimme moatte dat earst de *r*-ynfoeging syn beslach krige. Dat betsjut lykwols dat wy de omkriten dêr't *r*-ynfoeging foarkaam, útwreidzje moatte mei de kontekst *z ə _ t*. Men soe de *r*-ynfoeging yn 'e gefallen fan (25-27) beskriuwe kinne mei de regel yn (28):

(28) *Wangereager r-ynfoegingsregel (II)*:

$$\emptyset \rightarrow r / (\dots)_{\sigma 1} (z \ ə \ _ \ t)_{\sigma 2}$$

Betingst: wurdliid 1 hat gjin primêre klam

De ynfoeging fan *d* jout no gjin swierrichheid mear; der is yn it Wangereagersk nammentlik in regel dy't steefêst in *d* ynfoeget tusken *z* en *ər*.¹¹ Ferlykje de neikommende foarbylden:

(29) auflid <u>z</u> d <u>ër</u> [447.5]	'ôflizzer'
farlíiu <u>u</u> z <u>der</u> [FA II, 54]	'ferliezer'
stúunwii <u>z</u> der [...] menúutenwii <u>z</u> der, der Zeiger an der Uhr [FA I, 397]	
Min <u>z</u> der [FA II, 75]	'Minser, fan Minsen'
de Wíi <u>z</u> der, die Weser' [FA I, 340]	
kaiz <u>der</u> [449.65]	'keizer'

¹¹. De oanbelangjende ynfoegingsregel is grif algemiener; hy beregelet ek it ynfoegjen fan *d* tusken *r* en *ər* (bgl. yn *súurder* [FA I, 103], de meartrime fan *suur* 'soer') en it ynfoegjen fan *t* tusken *s* en *ər* (bgl. yn *slöster* [449.129], it meartal fan *slos* 'slot. kastiel', en yn *Fúunuuxter* 'fan Fúunuux' [446.330] en *hexterü* [FA I, 371] 'tsjoenderij').

't fáater únzder [FA II, 34]

'it Us Heit ('Vaterunser')

De *r*-ynfoegingsregel (28) 'fuorret' de *d*-ynfoegingsregel.

Regel (28) hat in beheinder berik as regel (1) troch de betingst dat it foar-ôfgeande wurdlied gjin primêre klam ha mei. Men soe ornearje kinne dat dy betingst oerstallich is, om't it der yn 'e earste opslach op liket dat de *r*-ynfoegingsomkrite $z \text{ } \emptyset \text{ } t$ allinnich mar ûntstean kin troch in oergong fan in ûnderlizzende *s* ta *z*. De twa foarmen fan it foarnamwurd/lidwurd 't, [t] en [ət], hienen yn it Wangereagersk nei alle gedachten deselde distribúsje as de tiidwurdútgongen *-t* en *-et*. Dat betsjutte dat nei /z/ altyd [t] kaam en nei /s/ altyd [ət]. *R*-ynfoeging koe him dêrom, soe men sizze, allinnich oppenearje nei de lytse, swak beklamme wurdjes *is*, *as* en *us*, dêr't de ûnderlizzende /s/ oergean koe yn [z]. Dat sokssawat as de klambetingst lykwols nedich is, litte de stikwa sterke tiidwurden op *-ze* sjen. Yn *lízet*, notiid meartal fan *líze* 'lêze', en yn *wízet*, hitende foarm meartal fan *wíze* 'wêze', dêr't de schwa ta de stamme heart en de útgong neffens de regel *-t* is (ferl. noat 7), soe men yn prinsipe in *r*-ynfoegingsomkrite ha. De klambetingst keart dêr lykwols it tepasbringen fan 'e regel op.

Ynstee fan 'e klambetingst soe men ek in morfologyske beheining oplizze kinne oan 'e regel, om it ynfoegjen fan *r* yn *lízet* en *wízet* út te sluten. Men soe úthâlde kinne dat de regel opkeard wurdt, at der in morfeemgrins tusken \emptyset en *t* stiet. De regel dy't *r* ynfoeget yn 'e omkrite $z \text{ } \emptyset \text{ } t$ soe dan, yn tsjinstelling ta regel (1), gefoelich wêze foar morfologyske ynformaasje. It foardiel fan sa'n morfologyske beheining soe wêze kinne dat men de klambetingst, dy't los fan regel (28) al nedich is foar de oergong fan *s* nei *z* yn wurdjes lykas *is*, *as* en *us*, net nochris ynbouwe hoecht yn 'e *r*-ynfoegingsregel. Ik lit hjir fierders tuskenbeiden hoe't *r*-ynfoeging yn 'e omkrite $z \text{ } \emptyset \text{ } t$ krekt beheind wurde moat.

In moaie oanwizing foar de krektens fan regel (28), mei in morfologyske beheining of in klambetingst, jout in útsûnderlik gefal fan *r*-ynfoeging yn it tiidwurdparadigma. Un § 1.1 ha wy sjoen dat *r*-ynfoeging him trochstrings oppenearret by tiidwurden mei in stamme op *-d* of *-t*. Yn 'e rigele fan tiidwurden dy't neffens Ehrentraut de útgong *-ert* (en *-erst*) stiet lykwols ien tiidwurd dat net op *-d* of *-t* útgiet, nammentlik *fúullens* 'faulzen' (FA I, 57). As 2de persoan iental fan dat tiidwurd jout Ehrentraut *duu fúullensderst*, dat de 3de persoan iental moat *fúullensdert* west ha. Wy ha by *fúullens* sûnder mis deselde ûntjouwing hân as by de gefallen dy't hjirboppe beskreaun binne. Ehrentraut skriuwt it tiidwurd mei in *s* en men mei oannimme dat de stamme yndie útgie op in ûnderlizzende /s/ en net op /z/; oars hie men net de útgong *-e(r)t* ferwachte, mar *-t*. Un 'e bûgde foarmen feroare de /s/ oan 'e ein fan it twadde swak beklamme wurdlied fan *fúullens* lykwols yn in [z], krekt lykas de *s* fan *is*, *as* en *us*. De bûgde foarmen mei in *et*-út-

gong wienen sadwaande input foar regel (28) en de output dêrfan ûndergie ta beslút noch *d*-ynfoeging.¹²

2.2 *r*-ynfoeging yn 'e omkrite fan in *n*

Yn Ehentraut syn materiaal fynt men in pear gefallen fan *r*-ynfoeging yn 'e omkrite fan in *n*. *R*-ynfoeging yn 'e omkrite *n* ə _ *t* hat men bygelyks yn it neikommende foarbyld mei it foarnamwurd 't:

- (30) hii heert wail, won 'er 't fia'uer slait [448.23]
'hy heart wol, at it fjouwer slacht'

Net allinnich nêi, mar ek foàr in *n* wurdt inkeldris in *r* ynfoege. Ferlykje de foarbylden yn (31) mei *r*-ynfoeging by it lidwurd *de*:

- (31) a. hii hää noch än steet in dr neck, hii is noch naa d' oo,l warlt
[447.217]
'hy hat noch in sturt yn 'e nekke, hy is noch nei de âlde wrâld'
b. 't is mōnniich scháTHii béttert in 'er nacht [448.23]
'Mannich skea is bettere yn 'e nacht'
c. spárii 't in der tiid, saa hästuu 't in 'er nood [446.222]
'sparje it yn 'e tiid, dan hasto it yn 'e need'

¹². Apart liket yn it earst oankommen de tiidwurdfoarm *hūstr̥n* yn 'e neikommende oanhaal (Siebs syn fonetyske stavering is hjir omset nei de stavering fan Versloot syn Ehentraut-útjefte):

- (i) won dan fiurbaiter naa siin book too giing, den hüüsterten wii him dait kule naa buwen [Siebs (1923, 244)]
'at de fjoeroansetter nei syn beaken ta gie, dan hysten wy him de koal nei boppen'

Siebs (1923, 251) seit yn in oantekening oer dy foarm:

At *hūs* *hūst* *hūst* Praet. u. Part. *hūstr̥t* hissen, wohl nach engl. *hoise hoist* (ndl. *hijtschen*). At de stamme tan it tiidwurd yndie op *s* útgean soe, dan soenen wy hjir in útsûnderlik gefal ha fan *r*-ynfoeging nei *s* plus *t*-ynfoeging tusken *s* en *r* (sj. noat 13). Mar dan hie men feitliks yn 'e 2de en 3de persoan iental notiid ek *hūstr̥s t* en *hūstr̥ t* (ynstee fan *hūst*) ferwachte. Nei alle gedachten wie it tiidwurd lykwols net *hūs*, sa't Siebs opjout, mar *hūst* (mei in anorganyske *t* út 'e bûgde foarmen, lykas yn it Ingelske *hoist*) en waard it bûgd lykas alle oare tiidwurden mei in stamme op *-t*. Ehentraut jout it gearsette tiidwurd *úphüüst* 'in die Höhe ziehen mit einem Tau, auftakeln' op by de tiidwurden dy't op *-ert* útgeane (FA I, 58).

Yn 'e lêste twa foarbylden moat *in* 'er ûntstien wêze út *in der* (foar it weifallen fan 'e *d* nei in *n*, sjuch § 3.2).

2.3 *r*-ynfoeging oan 'e *wurdein*

Ta beslút fynt men yn it Wangereagersk noch in eigenaardich gefal fan *r*-ynfoeging oan 'e ein fan wurden. Guon wurden dy't oarspronklik útgjene op *-de* of *-The* binne ôfsletten mei in *r*. Ferlykje:

(32)	<u>f</u> ríder [FA I, 368]	'frede'
	to <u>f</u> ríder [FA I, 104]	'tefreden'
	óoi <u>f</u> lader [FA I, 383]	'aaikeke'
	jú <u>d</u> er [FA I, 374]	'Joad'
	quí <u>d</u> er [FA I, 45]	'sizze'

Inkeldris fynt men foarmen mei en sûnder *r* njonkeninoar:

(33)	scháTHii [448.231 - schader [FA I, 389]	'skea'
	líThe [FA I, 39] - úpli <u>T</u> Her [449.226]	'(op)lade'

Der binne ek wurden op *-de* dêr't sa't it liket gjin *r* oan taheakke is, bygelyks *tríde* 'trêzje' en *kníde* 'klieme (fan daai)'.
 Ynhoefier't *r*-ynfoeging oan 'e *wurdein* gearbrocht wurde mei mei de oare gefallen fan *r*-ynfoeging dy't hjir op it aljemint west hat, moat noch besjoen wurde. It is lykwols opfallend dat *r*-ynfoeging oan 'e *wurdein* him allinnich oppenearret nei wurden op *-de* (*-The*).

3 De Wangereager *r*-ynfoegingsregel: besprek

Yn dizze paragraaf wurdt it proses fan *r*-ynfoeging dat him yn it Wangereagersk oppenearre hat, fierder analysearre. Alderearst sil ik neigean, wat de fonologyske motivaasje foar dat proses west ha kin (§ 3.1). Dêrnei gean ik neier yn op 'e status fan *r*-ynfoeging - of better faaks, de produkten dêrfan - yn it Wangereagersk út Ehrentraut syn tiid (§ 3.2).

3.1 'Rule inversion' en 'euphonische Einschabung'

Wat ik yn 'e paragrafen hjirfoar beskreaun ha, liket op in algemiene tendins yn it Wangereagersk ta it ynfoegjen fan in *r* tusken dintale konsonanten yn ûnbe-

klamme wurdliiden. Dy tendins wie it sterkst by *d* en *t* (§ 1), mar koe him ek oppenearje yn 'e omkrite fan guon oare dintalen (§ 2).

De *r*, de swakste (sonoarste) konsonant, falt maklik wei. Gâns Westgermaanske dialekten ha regels (hân) dy't in *r* skrasse foar dintalen of foar in wurdgrins as der in konsonant oan folget. Regels dy't in *r* ynfoegje binne meast altyd ôflaat fan in *r*-skrassingsregels troch de wei fan in meganisme fan 'rule inversion' of regelomkearing (ferl. Vennemann (1972), Zonneveld (1980)). Dêrby wurdt in *r*-skrassingsregel weranalysearre as in regel dy't de *r* ynfoeget yn it 'komplement' fan 'e omkrite dêr't *r*-skrassing tepasbrocht wurdt, of yn presiiis deselde omkrite.

In foarbyld fan dat lêste gefal kin men obstrewearje yn it Westerlauwersk Frysk. Yn it Westerlauwersk Frysk is *r* histoarysk skrast foar dintalen (Tiersma 1985, 32-33). Ferlykje:

- (34) ierde [iæde]
 moarn [moərn]
 swart [swat]
 kerl [kɛl]
 ommers [oməs]

Dat proses fan *r*-deleesje moat syn beslach krige ha yn 'e rin fan it Midfryske tiidrek 1550-1800), foar 't neist yn 'e 18de ieu. Yn it 18de-ieske Midfrysk fynt men foar it earst gefallen dat de *r* foar dintaal net stavere wurdt. Ferlykje bygelyks yn 'Aagtje IJshrants' (1779) (Brouwer (1954)):

- (35) zwart [A.Y. 45, 17]
 zwat [A.Y. 45, 20]

It liket derop dat der yn 'e snuorje dat de *r* oan 't weifallen wie, ek in tsjinstelde oanstriid west hat om just in *r* yn to foegjen foar dintalen. Mei oare wurden: njonken de *r*-skrassingsregel (36a) moat der ek ta in hichte in 'omkearde' *r*-ynfoegingsregel (36b) wurke ha.

- (36) a. $\emptyset \rightarrow r / _ \text{dintalen}$
 b. $r \rightarrow \emptyset / _ \text{dintalen}$

Dat docht bliken oan 'hyperkorrekte' foarmen dy't men yn 'e Midfryske skriuwerij tsjinkomt. Stapelkamp (1955, 6-10) hat bygelyks wiisd op sokke foarmen yn it wurk fan Jan en Simon Althuysen:

- (37) moarntop = moantop
 sprinkhoarne = sprinkhoanne
 schortels = skoattel
 raerne = rane
 uwzzers = uzers
 habbers = habbes = hadde se

Yn (38) jou ik noch in stikmannich oare foarbylden (mei tank oan Willem Visser foar syn help by it opfandeljen dêrfan út it korpus Midfrysk fan 'e Taaldatabank fan 'e Fryske Akademy):

- (38) fortjearttel-boetjen [71890098] '...tsjettel...'
- brow-tziertel [± 1675a, sprekw. 968]
 (1614A: broutiettel; 1641a: broutjettel)
 tjertle, tsettel, tjettel [Estr. 37, 58]
- foorn tie [± 1675a, sprekw. 395] 'foantsje'
 horst [1778G, 31] 'hoast'
 bopperst [± 1785IA, 45] 'boppest'
 partjen [n.d. B, 162] 'partsjen'
 sommers [n.d. L, 173] 'soms'
- Dirt forwol / dy forwirtert [1641a, sprekw. 227] '...ferwurdt it'
 (ferl. Dirt forwol / dy forwirdthet [± 1675, sprekw. 227])

Benammen it lêste foarbyld is nijsgjirrich, om't wy dêr lykas yn 'e Wangereager foarbylden yn (7) *r*-ynfoeging ha yn it klityske persoanlik foarnamwurd *it*.

No is it fansels yn gâns fan dizze gefallen net út te meitsjen oft it hjir allinnich om hyperkorrekte staveringen gie of oft dy staveringen ek korrespondearren mei in *r*-útspraak. Yn guon gefallen mei men út 'e frekwinsje fan in *r*-stavering yn in beskaat wurd konkludearje dat dêr ek in *r* útsprutsen wurden is. Sa komt bygelyks *jonges*, it meartal fan *jonge*, yn it Midfrysk sa faak as *jongers* foar, dat men foar 't neist oannimme mei dat yn dat wurd ek gauris in *r* sein waard.

In hurd bewiis foar in *r*-útspraak hat men, at yn in wurd in fonologysk proses syn beslach krige hat, dat allinnich yn it wurk set wêze kin troch in *r*. Sa kin men der wis fan wêze dat yn in wurd as *uwzzers* yn (37) yndie gauris in *r* sein waard, om't dat wurd yn it Dongeradielster Frysk foarkomt as *udes* [ydəs]. Dy foarm is allinnich te ferklearjen at men in foarm mei in ynfoege *r*, *uzers*, as útgongspunt nimt. Yn *uzers* hat itselde proses fan *d*-ynfoeging plakfûn as dat wy tsjinkommen

binne yn it Wangereagersk (ferl. (29)). Yn 'e foarm *úzders* dy't dat opsmiet, is de *z* folslein assimilearre oan 'e *d* (ferl. de útspraak [buduk] foar *bûsdoek*) en by eintsjebeslút is de *r* wer opromme troch de triomfearjende *r*-skrassingsregel.¹³

It hat alle eigenskip dat de Wangereager *r*-ynfoegingsregel yn 'e kearn ek in 'omkearde' regel wie. Ehrentraut (FA 1, 6) skriuwt oer de *r* yn it Wangereagersk:

r hat oft eine sehr leise Aussprache, so daß es oft zweifelhaft wird, ob es in einem Worte vorhanden ist oder nicht, wie in *ooerd* ['oarde'], *swoerd* ['swaard']. Daher ist es denn auch in vielen Wörtern verschwunden, wo es im Altfriesischen noch vorhanden war, z. B. in: *heen*, altfr.: *herna* ['herne']; *been*, altfr.: *bern* ['bern']. Auch in *sjeel* ['keardel'], *sjeen* ['tsjerne'], *koon* ['nôt'], *jeen* ['jern'], *ood* ['oerd'], *wood* ['wurd'], *sweed* ['swurd'], *meen* ['moarn'], *steet* ['sturt'], *hoon* ['hoarn'], *thoon* ['toarne'] u.s.w. ist ohne Zweifel ein *r* ausgestoßen. Da, wo es vorkömmt, hat es aber mehr den vibrierenden, als den gutturalen Laut".

As reaksje op it skrassen fan *r* foar dintalen (faaks benammen foar *d* en *t*) kin in 'omkearde' regel ûntstien wêze dy't just in *r* ynfoege yn 'e selde omkrite.

It sil lykwols klearrichheid ha dat de situaasje yn it Wangereagersk al oars wie as yn it Westerlauwersk Frysk. De omkrite dêr't *r*-ynfoeging him yn oppenearre, wie gearstalter: der moast net allinnich in dintaal (benammen *d/t*) folgje, der moasten ek noch in dintaal (benammen *d/t*) + in sjwa oan foarôfgean. Men soe úthâlde kinne dat dy omkrite de situaasje by it skrassen fan *r* yn it Wangereagersk wjerspegele, m.o.w. dat *r* yn 'e omkrite dintaal + sjwa _ dintaal gefaarliker wie as oarsearne. Dêr is lykwols, noch út it Wangereagersk sels noch út oare talen mei *r*-skrassingsregels, gjin inkeld bewiis foar.

Faaks moat men der dêrom earder fan útgean dat *r*-ynfoeging yn it Wangereagersk ynearsten wol it gefolch wie fan regelomkearing, mar dat dy 'omkearde' regel in spesjale fonologyske funksje krige, nammentlik dy fan it tefoarenkommen fan geminaten. En dêrmei binne wy werom by Pott syn besprek fan 'e *r*-ynfoeging (by him *er*-ynfoeging) yn it Wangereagersk (sj. § 1.1). Pott woe der op út, *er* wie ynfoege om 'die Härte von *d*, *t* -- *t*' te fersêftsjen. Ehrentraut stie der sa't it liket ek sa ûnder; hy praat yn it gefal fan 'e tiidwurdútgong *-ert* likegoed as by de gefallen mei it 'partikel' *der* fan 'euphonische Einschübung'.

It is fansels de fraach wat ien en oar betsjut yn justjes eksaktere fonologyske termen, benammen ek om't ik sjen litten ha dat it yn alle gefallen oarspronklik

¹³. Yn it Skiermûntseagersk komt de foarm *udens* foar (Spenter (1968, 238)), dy't ek tebekgean moat op *uzers*. Dêr is de *r* lykwols letter ferfongen troch in *n* of is, nei't de *r* weiwurden wie, in *n* ynfoege.

net gie om it ynfoegjen fan *er* of *der* tusken twa opinoar botsende dintalen, mar om it ynfoegjen fan *r* tusken twa dintalen dy't ek al troch in sjwa faninoar skaat wienen. Wat wie der fonologysk tsjin op in folge *d/t ə d/t*? En ynhoefier koe in ynfoege *r* dêr wat oan ferhelpe? Ik kin dêr op dit stuit gjin andert op jaan.

In oare fraach is, oft *r*-ynfoeging oan 'e wurdein (sj. § 2.3) hjir yn bepaast wurde kin. Ek yn dat gefal soe men wer te krijen ha kinne mei in 'omkearde' regel; mei't *r* oan 'e wurden maklik weiwurde koe, kaam der in oanstriid om him just yn te foegjen yn dy posysje.¹⁴ Mar wêrom barde soks allinnich nei wurden op *-de* of *-The*?

3.2 Werstrukturearring en leksikalisearring

Oant no ta haw ik it faaks in bytsje foarkomme litten as soe Ehrentraut syn 'knoffelige' en'heterogene' beskriuwing fan it ferskynsel (mei in útgong *-ert*, in partikel *der* en in lidwurd *der*) no ferfongen wurde kinne troch in 'elegante' beskriuwing mei ien ginneralisearjende *r*-ynfoegingsregel. Sa is it lykwols net. It is skoan mooglik dat it histoaryske proses fan *r*-ynfoeging, dat der sûnder mis west hat, yn Ehrentraut syn tiid al útwurke wie en dat de produkten fan 'e *r*-ynfoegingsregel alderhanne prosessen fan werstrukturearring en leksikalisearring ûndergien hienen. It is, mei oare wurden, skoan mooglik dat Ehrentraut syn beskriuwing in ein hinne strykte mei de yntuysjes fan 'e Wangereager taalbrúker fan syn tiid. At men de *r*-ynfoegingsdata yn Ehrentraut syn materiaal nochris besjocht, binne der yndie frijwat oanwizingen yn te finen dat de regel bestjurre wie.

De gefallen fan *r*-ynfoeging yn it tiidwurdparadigma wienen foar 't neist sa weranalysearre, dat *-ert* as in aparte útgong nei tiidwurden mei in stamme op *d* of *t* opfette waard of as in kombinaasje fan in stamútwreiding *-er* en in útgong *-t*. In oanwizing dêrfoar jout it wreidzjen fan *-er* nei de 2de persoan iental (ferl. *duu setterst* 'do set(te)st'). Dêr stiet de *r* yn in omkrite dêr't fan âlds gjin *r*-ynfoeging plakfûn.

In oare oanwizing foar de bestjurring fan *r*-ynfoeging jout de neikommende oanhaal:

- (38) daa liuud kúmmet uuter lauch herdúut
 [FA 1, 107, s.v. *uut*]
 'de lju komme út it doarp wei'

¹⁴. Littman (1922, 32) skriuwt oer de *r* yn it (jongste) Wangereagersk: " Im Auslaute von Silben und Wörtern ist es nach Vokalen nur ganz leise als ein Zittern der Stimmbänder vernehmbar wie im Englischen und in Nordwestdeutschland."

De ferhâldingswurdkloft *uuter lauch* 'út it doarp' moat ûntstien wêze út *uuter 't lauch*; it is '*t lauch* 'it doarp'. Histoarysk giet it hiir dus om in gefal fan *r*-ynfoeging yn it lidwurd '*t* nei it ferhâldingswurd *uut*, dat op in *t* útgiet. Yn *uuter lauch* is de *t* fan it lidwurd sa't it liket weiwurden tusken *r* en *l*. Nettsjinsteande it feit dat dêrmei de *r*-ynfoegingsomkrite eliminearre is, bliuwt it *er*-part fan it lidwurd gewoan stean. Dat lit sien dat *er* en '*t* as twa ileminten analysearre waarden en net (mear) as in '*t*-lidwurd mei in ynfoege *r*.

In ferlykber ferskynsel sjucht men by gefallen fan *r*-ynfoeging yn it lidwurd *de*. Nei in *n* koe de *d* fan it lidwurd maklik weifalle yn it Wangereagersk. Ferlykje de foarbylden yn (40).

- (40) a. dan (...) nimt dan ro_ed lap in 'er tut [449.24]
'dy nimt de reade lape yn 'e bek'
b. hii it doch mit yam an 'er tä'äfel [449.138]
'hy yt doch mei harren by de tafel'
c. dat wii in 'er tuun gungët [447.241]
'dat wy yn tsjerke geane'
d. Übuuk hää in 'er tuunn wiiziin [FA 2, 9]
'Übûk hat yn 'e tûn west'
e. in 'er djunk [449.142]
'yn 't tsjuster'

Bytiden wikselet in foarm mei *d* mei ien sûnder *d* yn ien en deselde tekst:

- (41) in der dúunen [...] in 'er dúunen [FA 2, 8]

Hoewol't mei it weifallen fan 'e *d* de kontekst foar *r*-ynfoeging ek wei is, bliuwt de *r* stean.¹⁵ Dat lit sjen dat *der* net mear as in foarm fan *de* mei *r*-ynfoeging opfette waard, mar as in apart lidwurd dat him oppenearre by guon haadwurden dy't dêr leksikaal foar murken wienen.

De fariaasje yn it brûken fan *der*, dêr't ik yn § 1.3 op wiisd ha, soe der ek op tsjutte kinne dat de *r* yn dat lidwurd net mear automatysk ynfoege waard troch in produktive regel, mar dat *der* leksikalisearre wie. Der is alle reden om oan te nimmen dat it frijwat útsûnderlike lidwurd *der* dêr't de Wangereager grammatika sa mei ferrike waard, in swiere sile te lûken hie en sa njonkelytsen wer út it stee keard waard troch it 'gewoane' *de*.

¹⁵. Men soe fansels noch úthâlde kinne, dat tusken *n* en *d/t* ek in *r* ynfoege waard; der binne op 't lêst foarbylden fan *r*-ynfoeging yn 'e omkrite fan *n* (sj. § 2.2). Dy binne lykwols sa marzinaal, dat it net botte wierskynlik is dat wy dêr yn 'e gefallen yn (40) en (41) oan tinke moatte.

At Ehrentraut syn beskriuwing strykte mei de yntuysjes fan 'e praters fan it Wangereagersk, dan gie it hjir yn 't ginneraal om frijwat markearre ferskynsels. Dat, der hat grif in oanstriid west om se falle to litten. Yn in foarbyld fan it jongste Wangereagersk, Littmann (1922), fynt men de útgong *-ert* nei tiidwurden mei in stamme op *-d/-t*, it partikel *der* en it lidwurd *der* net mear werom.¹⁶ Littmann skriuwt bygelyks *setet* ynstee fan *setert* (ferl. (42a))¹⁷, *wurt et* ynstee fan *wurt 'er 't* (ferl. (42b)) en *de duunen* ynstee fan *der duunen* (ferl. (42c)).

- (42) a. den haid hi siin ßchip bi Wangeroogh up straun setet [EL 22]
'doe hie er syn skip by Wangereach op it strân set'
b. un dii far dii wurt et slimer [EL 22]
'en by de dei wurdt it slimmer'
c. Dat water kaum nich fon de duunen auf [EL 10]
'It wetter kaam net fan 'e dunen ôf'

Men soe dêr út konkludearje kinne dat de effekten fan 'e oarspronklike Wangereager *r*-ynfoeging yn it einstadium fan it Wangereagersk fierhinne weromdraaid wienen.¹⁸

4 Einbeslút

Yn dit artikel haw ik sjen litten dat in stikmannich ferskynsels yn it Wangereagersk dat optekene is troch Ehrentraut, diagroan op 'en bêsten, d.w.s. it meast ginneralisearjend, beskreaun wurde kinne, at men oannimt dat it Wangereagersk in muoi algemiene regel fan *r*-ynfoeging yn 'e omkrite fan dintalen hân hat. It hat lykwols alle eigenskip dat de mear heterogene beskriuwing fan 'e oanbelangjende ferskynsels dy't Ehrentraut sels jout, muoi aardich strykt mei de syngroane situaasje: yn Ehrentraut syn tiid wie *r*-ynfoeging net mear warber yn it Wangereagersk en wienen de produkten fan dy regel op alderhanne manieren weranalysearre en leksikalisearre. Om't dy weranalysearring en leksikalisearring in stik-

¹⁶. De teksten yn Littmann syn boekje binne oars al delskreaun yn 1897. De stavering is neisjoen troch Otto Bremer, dy't op Wangereach ek taalûndersyk dien hat.

¹⁷. Littmann (1922, 24) hat al noch de foarm *ánfatert* (yn *de buunk weer ánfatert* 'Der Knochen war angefault' en *dait ánfatert buunk* 'den angefaulten Knochen'). Faaks is de *r* dêr bewarre bleaun, om't it as eigenskipswurd brûkte mulwurd dêr in spesjale betsjutting hie en net mear as part fan it tiidwurdparadigma oanfield waard.

¹⁸. It is lykwols nuodlik, om soks allinnich op grûn fan 'e stavering te dwaan. Littmann syn ynformant, Christian Christians, wie ek ynformant fan Siebs (1923), dy't by him noch gâns gefallen fan *r*-ynfoeging optekenet.

mannich frijwat markearre ferskynsels opsmieten yn 'e grammatika fan it Wangereagersk, leinen se bleat foar analogyske lykslach en sille se frijwat faai stien ha.

Hoewol't dit ûndersyk ús ynsjuch yn in stikmannich ferskynsels út 'e Wangereager grammatika sûnder mis fergrutte hat, binne der gâns detailfragen oerbleaun oangeande de kreative fonologyske kondysjonearring fan *r*-ynfoeging en de diagroane ûntjouwring fan 'e regel yn it Wangereagersk. Hooplik kin takomstich ûndersyk dêr in andert op jaan.

Fryske Akademy
Ljouwert

LITERATUER

- Brouwer, J.H. (bes.) (1954) *It libben fen Aagtje Ijsbrants of dy Frieske boerinne*. Osinga, Boalsert.
- Ebert, Karen H. (1970) *Referenz, Sprechsituation und die bestimmten Artikel in einem nordfriesischen Dialekt (Fering)*. Bräist, Nordfriisk Instituut.
- Ehrentraut, H.G. (bes.) (I-1847/49, II-1854) *Friesisches Archiv*. Oldenburg.
- Faltings, Volkert F. (1996) 'Zur Bildung desubstantivischer Adjektiva mit dem Derivationsuffix *-ed/-et* im Friesischen und in verwandten Sprachen', *Us Wurk* 45, 79-113.
- Hoekstra, Jarich & Willem Visser (1996) 'De- en it-wurden yn it Frysk', *Us Wurk* 45, 55-78.
- Littmann, Enno (1922) *Friesische Erzählungen aus Alt-Wangerooge*. Verlag Ad. Littman, Oldenburg. [Unferoare werprintinge, Schuster, Leer (1974)]
- Miedema, H.T.J. (1961) *Paedwizers fan de Fryske filology*. Van der Velde, Ljouwert.
- Paardekoper, P.C. (1990) 'Een uitstervend morfologisch ingweonisme: het type *platboomd*', *Leuvense Bijdragen* 79, 279-299.
- Pott, A.F. (1847) [besprek fan 'e earste jefte fan it *Friesisches Archiv*], *Hallische allgemeine Literaturzeitung* 277, 1057-1060; 278, 1065-1072; 279, 1076-1080.
- Schaer, Friedrich-Wilhelm (1993) *Mariengymnasium Jever Handschriften-sammlung (16.-20. Jh.)*. Inventare und kleinere Schriften des Staatsarchivs in Oldenburg, Heft 39. Holzberg Verlag, Oldenburg.
- Siebs, Theodor (1901) 'Geschichte der Friesischen Sprache', yn: Hermann Paul (hrsg.), *Grundriss der germanischen Philologie*. Trübner, Strassburg, 1152-1464.

- Siebs, Theodor (1923) 'Vom aussterbenden Friesisch der Insel Wangeroog', *Zeitschrift für deutsche Mundarten* 18, 237-253.
- Spenter, Arne (1968) *Der Vokalismus der akzentuierten Silben in der Schiermonnikooger Mundart*. Kopenhagen.
- Stapelkamp, Chr. (1955) *Frisiaca*. Frysk Ynstitút oan de R.U. to Grins. [= Estrikken VIII]
- Tiersma, Pieter Meijes (1985) *Frisian Reference Grammar*. Foris Publications, Dordrecht.
- Vennemann, Theo (1972) 'Rule Inversion', *Lingua* 29, 209-242.
- Versloot, Arjen (1996) *HG. Ehentraut, Mittheilungen aus der Sprache der Wangeroger*. Fryske Akademy, Ljouwert / Ostfriesische Landschaft, Aurich.
- Zonneveld, Wim (1980) 'The Looking Glass War: On the Role of Hypercorrection in Phonological Change', yn: Wim Zonneveld, Frans van Coetsem & Orrin W. Robinson (eds.) *Dutch Studies. Volume 4. Studies in Dutch Phonology*. Nijhoff, The Hague, 293-325.